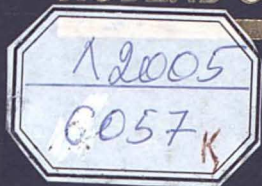

НОБЕЛЬ СЫЙЛЫҒЫНЫҢ ЛАУРЕАТТАРЫ

ДЖОН
СТЕЙНБЕК

НОБЕЛЬ СЫЙЛЫҒЫНЫҢ ЛАУРЕАТТАРЫ

*Бель сыйлығының лауреаттары"
сериясы қоғамдық кеңесінің мүшелері*

---

*Юсупов Кеңес (төраға)
Абрахманов Сауытбек
Асқаров Әлібек
Ақтаев Сарбас
Әбдіков Төлен
Әбдіхалық Жомарт
Әкімжанов Мәткерім
Бельгер Герольд
Жұмабаев Әбілмәжін
Құл-Мұхаммед Мұхтар
Сағындықова Нағима
Сатыбалдиев Ерлан
Серікқалиев Зейнолла
Степанова Лидия
Шәкеев Нұрғазы
Ысмағұлов Жұмағали*

Джон Стейнбек

Алаң көңіл ақпаны

Роман

«АУДАРМА» БАСПАСЫ
АСТАНА—2004

Стейнбек Джон.

С 79 Алаң көңіл ақпаны. Роман.
Аударған *Б. Баймаханов*.
Астана: Аударма, 2004. — 400 бет.

ISBN 9965-18-091-1

Американың атақты жазушысы Джон Эрнест Стейнбектің бұл романы — ирониялық шығарма. Адамгершілік, адами құндылықтардың таразыға түсуі, адамның жан дүниесіндегі сан алуан өзгерістерді әділетті түрде ойнақы юмормен, лиризммен астастыра суреттеу — жазушының басты ерекшелігі.

К $\frac{4703040100 - 103}{00(05) - 04}$

ББК 84.7 - 44

ISBN 9965-18-091-1

© Баймаханов Б., 2004
© «Аударма» баспасы, 2004
© Қазақстанның кітап графикасы
суретшілерінің қоғамдық
бірлестігі, 2004

Осындағы ойдан шығарылған кісі аттары мен атаулардың шындығында кімдер жайлы және қандай жерлер жөнінде жазылғанын білуге құштар оқырмандарға мен өз айналасына зер сала қарауға, өз ішкі жан-дүниесіне үңілуге кеңес берген болар едім, өйткені бұл романда баяндалғанның бәрі бүгінгі таңда бүкіл Америкада болып жатқан жайттар.

БІРІНШІ БӨЛІМ

I ТАРАУ

Сәуірдің алтын шапақ аптаған аппақ таңы оятқанда Мэри Хоули төсегінде аунап түсіп, бұрылып күйеуіне қарап еді, ол шынашағымен екі езуін шықшытына дейін созып, құрбақаны бейнелеп жатыр екен.

— Әжуаланып жатырсың ба, Итен? — деді ол. — Тағы да ескі өңіңе басып, сайқымазақ дарынынды танытып жатырсың ба?

— Тышқан-ау — тышқан, маған күйеуге шықшы!

— Ұйқыдан көзіңді ашып үлгірмей әжуалыққа әзір тұратының-ай?

— Жаңа күн бізге жыл сыйлайды, міне, қарашы, арайлап таң да атып келеді.

— Өне сөйтеді — ескі әуенінен айнымайды. Ал бүгін қасіретті де қасиетті ұлы жұма екені сенің есінде бар ма?

Ол жаймен күбірледі:

— Оңбаған арамза рүмдіктер әмір еткен бойда Голгофаның (жазалау орны) етегіне тізіліп сапқа тұра қалды.

– Сайқымазағыңды қойшы. Дүкенді он екіде жабуға Марулло рұқсат ете ме?

– Сүйікті менің гүлім-ау, Марулло – католик және де ол италиялық қой. Турасын айтқанда, ол қарасын да көрсетпейді. Мен дүкенді он екіде, үзілістің алдында жабымын да сосын жазалау аяқталғанша қайтып ашпаймын.

– Сен ертеде ел кезген діншіл пірадарлардың (пилигрим – ел кезген діншіл-пірадар (дәруіш) сөзін айтып отырсың. Мұның жарамайды.

– Сандырақ, шыбыным. Бұл менің айнымай анама тартқан жағым. Бұл – менің сүйегіме біткен, бойыма сіңген қарақшылық үні. Өлім жазасы деген өлім жазасы, білсеңіз.

– Олар әсте де қарақшылар емес. Сенің ата-бабаң – кит аулаушы байырғы теңізшілер, сонау құрлықты конгресс дүрлеп тұрған заманда олардың бұған белгілі бір құжаты болған деп сенің өзің айтқансың.

– Олар атқылап опат қылған кемедегілер бұларды қара ниет қарақшылар деп атаған. Ал әлгі рұм солдаттары өлім жазасын – өлім жазасы деген.

– Міне, сен енді шытынап ызалана бастадың. Маған сенің бөрінен де сайқымазақ қалжыңбас кезің көбірек ұнайды.

– Иә, мен қалжыңбас әжуамын. Оны кім білмейді?

– Ылғи да сен менің айтқан сөзімді әдейі бұрмалап шатастыра берсең.

Сенің мақтан етуіне әбден болады: – діндар-дәруіштер (пилигрим) – отаршылдар мен кит аулайтын кеме шкиперлары – бәрі бір ұядан ұшқан, – бір отбасынан тарағандар.

– Ал олардың да бірденелері бар шығар?

– Несі? Түсінбедім.

– Мүмкін менің ата-бабаларым сонау бір кезде өздері бөріні билеп-төстеген мына кенттегі жарбиған италиялық жаман дүкенде істейтін әлде бір жаман сатушыны жарық дүниеге әкелгендерін мақтан ететін болар?

– Сен қарапайым сатушы емессің. Турасың айтқанда дүкеннің меңгерушісі іспеттісің – бүкіл есеп-қысапты өзің жүргізсең, түскен ақшаны банкке өзің өткізесең, бөріне өзің тапсырыс берсең.

— Оның рас. Өзім сыпырамын, өзім қоқысты шығарамын, Маруллоның алдында құрдай жорғалаймын, тіпті мен әлдеқалай сүмелек мысық болсам, маған Маруллоның алдында тышқан аулау міндеті де жүктелген болар еді.

Жанына келіп ол иығынан құшақтады.

— Кел, одан да әзілдесіп ауыздың дөмін алып алайық, — деді ол. — Қасіретті жұмада ондай-мұндайды айтпай-ақ қоялық, ол орынсыз болады. Жарамайды. Мен сені жанымдай жақсы көремін.

— И-иә, — деді ол, сәл мүдіріп бір пәстен кейін, — Сендердің бәрінің айтатын әндерің біреу, бұл саған, әйтсе де, анадан туған лыпасыз қалпыңда әйелі бар еркектің құшағында жатуға айрықша құқық береді екен деп дәмеленбей-ақ қой.

— Мен саған балалар жөнінде айтайын деп едім.

— Түрмеге түсіп пе?

— Сен тағы да қылжаққа айналдырасың?

— Жок, жарайды, олай десен, олардың өздері-ақ айтып берер.

— Ал сен ше?..

— Марджи Янг-Хант бүгін маған тағы да бал ашып береді.

— Кофенің шамбасымен бе? Марджи Янг-Хант, көрдің бе қандай керемет, бәріне күлкі сыйлайды, ажарымен арбайды...

— Әсілі, мен қызғаншақ болсам... әдетте жігіт әжептәуір қызға қарамағансып, әдейі қиқарланса, бұл оның жөгілігі деген сөз бар.

— Сенің әлгі қызың сол ма? Ол бір емес, екі мәрте байға тиген.

— Екінші күйеуі қайтыс болған.

— Жарайды, одан да тамағымды ішейін. Сен соның желбуаз мылжыңына сенесің бе?

— Әйтсе де бал ашқанда Марджи менің ағам жөнінде бәрін айтып берді ғой. “Ең жақын туысқандарыңның біреуі” дегені есіңде ме?

— Егер тамақты дереу дастарқанға әкеп қоймаса, менің де ет жақын туысымның біреуінің бөкседен төмен жұмсақ жеріне әжептәуір соққы тиетін болады.

— Қазір, міне әкеле жатырмын. Құймақ па?

— Мейлі, құймақ-ақ болсын! Неге осы Ұлы жұма деп аталады? Оның нендей ұлылығы бар?

— Мәссаған! — деді ол, — Саған тек қыңыр тартып, қыл-жақтай берсең болғаны!

Итен Аллен Хоули асүйдің терезесі жақтағы бұрышынан сығылысып барып өткенде кофе құйылып, табақшаға салынған құймақ пен кепкен нан стол үстінде өзір тұрған еді.

— Бойым жеңіл, көңілім жай, — деді ол. — Әйтсе де неге Ұлы жұма?

— Көктем, — ол пеш жақтан үн қатты.

— Көктемгі жұма ма?

— Көктемгі абыр-сабыр әбігерлік... Сені де абыржытып өлекке салып жатқан міне сол ғой. Қалай, балалар тұрды ма?

— Әрине, тұрды, аялда! Маубас немелер. Жүр, барып оятып, жостыртып жондарын тілейік!

— Сенің қырсығың қысқан кезде, алла сақтасын, аузына келгенді айтасың, әйтеуір үзілісте үйге келесің бе?

— Жоқ-қ, келмеймін.

— Неге?

— Әйелдер. Сол кезде жолығуға солармен уәде байласқанмын. Мүмкін сенің Маружиң де соғып қалуы...

— Қойшы, Итен! Сен неге қайдағыны айтасың? Марджи шынымен көңілдес дос. Ол қажет болса қыңқ етпей өзінің соңғы жейдесін шешіп беруге бар.

— Солай де? Ал, оның үстінде сол көйлегі бар ма екен?

— Тағы да сен өзіңнің бәз-баяғы дәрушітік әуеніңе ойыса бастадың.

— Мен онымен туысқан екеніме бәс тігуге бармын. Онда да қарақшылар қаны бар.

— Сайқымазағынды қойшы осы. Міне тізім, — ол оның төсқалтасына бір тарақ қағазды тыға салды, — онда жазылған көп нәрсе бар. Байқа, ұмытып кетпе, алда пасха келе жатыр. Жиырма шақты жұмыртқа ала келуді де ұмытпа. Тезірек жинал, әйтпесе кешігіп қаласың.

— Өзім білем, қырсыққанда, “қымыран іриді” бақандай бір алушыдан айырылып қалып, Маруллоны жиырма цент

пайдадан қағып жүруім ықтимал. Ал бірден жиырма жұмыртқа неге керек?

— Бояуға. Аллен мен Мэри-Элленге қайтсеңдер де әкеліндер деп тапсырыпты. Жарайды, сенің кететін уақытын болды.

— Кеттім, түймедақ гүлім менің. Тек рұқсат етші, жоғарыға шығып, Аллен мен Элленнің жонын бір жостыртып кетейін.

— Сен оларды керім еркелетесің, Итен! Әйтсе де олай етуге болмайды ғой!

— Қош, қош, биліктің бекбикесі, — деді ол, темір торлы есікті тарс еткізіп жапты да алтынмен апталып, күмістей жарқыраған жасыл таңға шықты.

Ол әкесі мен атасынан қалған сыры кетсе де, сыны кетпеген әлі де сымбатты ескі үйге сәл анырып қарады, үй ақ сырмен боялған, салтанатты сыртқы есіктің жоғарғы маңдайша жағында жарты шеңбер түрінде иілген сәнді терезесі бар, дуалдың төбемен түйісер тұсындағы сыртқы ернеуі Роберт Адамның¹ мәнерінде жасалған арнаулы өрнектермен өшекейленген және де төбесіне “Жесірдің жолы” тартылған. Үй жасыл бақтың төрінде, діңі құшақтаса екі құлаш жетпейтін енді-енді бүршік жарған жүз жылдық алып жұпаргүлдің аясында тұр. Шегіршінді көшесіндегі шегіршін ағаштарының қау боп өскен қалың бұтақтары ар жағындағы ағаштармен құшақтаса айқасқан алақанын жаңа жайған балапан жапырақтардан түскен жарық сәуле банктің үйінен енді-енді асып, ескі айлақтан түзсінді иодтың иісін кентке қарай есе қуалап, газ зауыттың аршылған ақ күмістей жалтыраған мұнарасына келіп шағылысты.

Азанғы Шегіршінді көшесінде қыбырлап көзге түсер жалғыз тірі жан — Бейкер мырзаның жиренсары сеттері — банкирдің иті ғана. Жирен-сары Бейкер ауық-ауық аңырып тұра қалып, шегіршін діңінің “мәлім қатын” тіміски иіскеп қойып, асықпай тротуармен маңғаз басып кетіп бара жатты.

---

¹ Р.Адам — шығармашылық еңбегінде бағзы көне заман сәулет өнерінің күшті ықпалында болған Американың XVIII ғасырдағы белгілі архитекторы.

— Қайырлы таң, мырза. Мен Итен Аллен Хоулимін. Біз сізбен сонау бір кездерде қажетімізді қатар тұрып өтедік-ау, деймін.

Жирен Бейкер тұра қалып, оның амандық-саулығына желкілдеген жирен құйрығын жаймен бұлғақтатып жауап берді.

Итен оған:

— Ал мен аңырып өзімнің мына ескі үйіме қарап тұрмын. Бұрынғы кезде үй салуды білген ғой, — деді.

Жирен-сары мойнын бұрып қабырғасын артқы аяғымен енжар ғана бірді-екілі мәрте осып-осып жіберді.

— Әйтсе де, солардың ақшасындай ақша барда бұл істің қандай қулық-сұмдығы бар? Барлық теңіздер мен мұхиттардан ауланған жан-жануарлардың майы мен спермет тұрғанда. Сіз сперметтің не екенін білесіз бе?

Жирен-сары ит күрсіне қыңсылады.

Шамасы білмейсіз-ау. Бұл — кашалоттың шекесінің — бас сүйегінің ішінде болатын мөлдір түсті, райхан гүлдей ғажап жұпар иісі бар майға ұқсаған зат. “Моби Дикті” оқы тобетім. Менің саған берер кеңесім сол. Сеттер жағажолдың жиегіндегі ат байлайтын шойын кермеге артқы аяғын қотерді.

Итен кетіп бара жатып оған бұрылып:

— Бұл кітап жайлы пікірінді айтарсың. Бәлкі, менің ұлым сенен де бірдеңе алар, ол әлгі “спермет” деген сөзді дұрыс жаза да алмайды, тіпті жалғыз сол сөз болса бір сәрі...

Итен Аллен Хоулидің ескі үйінен екі оралым (квартал) откеннен кейін Шегірінді қоше тіп-тіке Бас көшеге барып күйылады. Бірінші оралымның дәл ортасында Эргарлар үйінің алдындағы енді-енді түлеп келе жатқан көгалда қораланған бір топ сұр торғайлар шуылдасып шайқасып жатты. Торғайлар асыр салып ойнап жатқан жоқ, қайта бірін-бірі жұмалап, бірін-бірі шөпке аунатып, бірінің-бірі көзін шүкүға ұмтылып, соның бәрін өштескен ызалы түрде шуылдасып-дуылдасып жасап жатты да, тіпті олардың төбелесін коруге қасына жақын келген Итенді де байқамай қалды.

— Ұяда тату тұрамыз, сендерге үлгі қыламыз, — деді ол, — Бұл жалғанда мұндай оресіз отірікті естіген жан жоқ шығар. Сендер, бауырларым, тіпті осындай тамаша таңды ың-

шыңсыз бөлісе алмайсыңдар. Ал франциско әулие болса сендерді, күзғындарды, аялап қаншама әлек болды. Қш-ш! – ол бар пәрменімен ұмтылып, аяғын қатты сермеп қалды, торғайлар қанаттары сусылдап, өздерінің ызасын білдіргендей майланбаған есіктің топсасындай ащы дауыстарымен жамырай шикылдап дүрліге ду котерілді.

– Ал маған мынаны айтуға рұқсат етіңіздер, – деді Итен оларға қарап тұрып, – Талтүсте күн батып, жер бетін түнек басады, сендерді түпсіз үрей құшағына алады, – Ол жағажолға түсіп, өз жөнімен кете барды.

Екінші оралымдағы Филлипстердің ескі үйінде қазір пансион ашылған. Соның салтанатты есігінен Бірінші ұлттық банктің жергілікті бөлімінің кассирі Джой Морфи шықты. Ол тісін шұқылап, бешпентін жөндеді де Итенге басын шұлғыды.

– А, Хоули мырза, мен енді ғана сізге кіріп шығуға жиналып жатыр едім.

– Қасиетті де қасіретті жұманы неге ұлы деп атайды?

– Бұл латынша, – деді Джой, – великус, великіус, великум – “асқан арамза” (препаскудная) деген мағына береді.

Джонның бет әлпеті атжақты келген және күлгенде добалдай дүрдиген жоғарғы ернін түріп, сойдиган сойдақ тістерін ақситып, кісінеген жылқыша күлетін. Джозеф Патрик Морфи, Джой Морфи, Джой-бой, Морф-Нью-Бэйтаунның әсте де байырғы тұрғыны болмаса да, ол сонысына қарамай белгілі қала тұрғындарының бірі болатын. Карта (покер) ойнағанда қолын колегейлегендей әзіл айтқанда да беті бүлк етпейтін қалжыңбас, бірақ оның есесіне басқаның әзіл-оспағын тіпті алғаш естіп отырмаса да ішек-сілесі қатқанша күлетін. Бұл Морфидің сірә де білмейтіні болсайшы, ұялы қылмыстан (мафия) бастап, Маунтбэттенге дейін бәрін де, бәрі туралы түп-түгел біледі, бірақ ол өзінің бұл білген деректерін әлде бір сауал қойғандай, түрлендіріп өңін айналдырып жеткізеді. Сұрақ сарындас мәнерде айтылғандықтан да одан оның әлдебір білгіштігі, айрықша астамдығы атойлап тұра қоймайды. Содан барып тыңдаушылары да оның әңгімесіне өздерін қатысты тәрізді сезінетін де, ал мұның

өзі кейін олардың бұл әңгімелерді өз туындылары етіп айтуына мүмкіндік беретін. Джой мінезі қызық адам болатын: жаратылысынан қызба, әулекі жан еді, ал бірақ оның әсте әлдебіреумен бәстескенін ешкім ешқашан естіген емес, : тәжірибелі бухгалтер, банктің таптырмайтын тамаша кассирі. Бірінші Ұлттық банктің жергілікті бөлімінің директоры Бейкер мырза Джойға алғаусыз сенім көрсеткендіктен де өзінің бүкілдерлік қызметін соның мойнына артып қойды. Морфи қаладағылардың бәрімен сыйлас-сыбайлас, әйтсе де ол ешкімді ешуақытта өз есімімен атамайды. Итен ол үшін Хоули мырза, Марджи-Ян-Ханг бикеш, бірақ айтылып жүрген қауесетке сенер болсақ, Джой онымен бір төсекті бөліссе керек. Оның өз отбасы, не туған-туысқаны болған емес, филлипстердің ескі үйінде бөлек моншасы бар екі бөлмелі пәтерде тұрады, тамақты көбіне “фок-мачта” мейрамханасынан ішеді. Оның қызмет істеген жерінің бәрі кінәратсыз — Бейкер мырзаға да, басқарма мүшелерінің бәріне де айдан анық, бірақ Джойбойдың өзгелер өмірінен деп айтқан алуан-алуан әңгімелерінен тындаушылардың көңілінде: бәлки, осының бәрі Джойдың өз басынан кешкен жоқ па екен, — деген түрлі-түрлі ой да туады, әрине, олай болған жағдайда оның өзі көрмегені жоқ қақсал болып шығады, Джойдың өзім деп өзеуреп өзін-өзі мақтап, мен деп кеуде соқпағаны да оны жұртшылық сыйластығына бөлейді. Оның тырнағы қашанда мұнтаздай таза, бешпенті сәндеп тігілген, әдемі, көйлегі-кіршіксіз аппақ, аяқ киімі — үнемі жылтырап тұрады.

Екеуі Шегірінді көшесімен Бас көшеге қарай асықпай аяндап кетіп бара жатты.

— Мен көптен бері сізден бір жәйтті сұрағым келіп жүр еді. Адмирал Хоулидың сізге туысқандық жағынан қатысы бар ма?

— Мүмкін адмирал Холси болар? — деді Итен, — Біздің әулетімізде теңізшілер көп болған, әйтсе де адмирал жайлы алғаш естіп отырмын.

— Сіздің атаңыз кит аулайттын қайыққа шкипер болғанын білемін, бәлкім, соданда адмирал туралы әңгіме жадымыда қалған болар.

— Біздің қалашық тәрізді кенттер әсте аңызсыз болмайды ғой, — деді Итен, — Сондықтан да әкеме қараған жақ-

тағы ата-бабаларым сонау ерте кездерде қарақшылық жасапты, шешемнің арғы тегіндегі нағашыларым Америкаға “Мэй-флауэрмен” келіпті десіп жатады.

— Итен Аллен (XVIII ғасырда өмір сүрген америкалық ағартушы), — деді Джой, — Жаратқан ием жар болсын! Ол да сіздердің туыстарыңыз ғой.

— Әбден ықтимал. Тіпті солай да болуы, — деді Итен, — Бүгін қандай тамаша! Тіпті мұнан артықты аңсаудың өзі қисынсыз тәрізді. Сіз маған кіріп-шыққыңыз келіп пе еді?

— Иә, иә! Бүгін сізде он екіден үшке дейін үзіліс қой? Он бір жарымға дейін маған екі сэндвич (ішіне жем салған нан) әзірлеп қойыңызшы, жарай ма? Кейін өзім соғып аламын. Және бір шөлмек сүт.

— Ал банк, сонда жабылмай ма?

— Банк жабылады. Мен — жоқ. Өзін гросс-бухына қоса шынжырлаған кішкентай Джой селтиіп сонда жалғыз қалады. Үлкен мейрамдардың қарсаңында, сондай күндерде әркім өз чегімен тіпті иті-құсы қалмай, бәрі банкке топырлап толып кетеді.

— Тіпті соны ойласам бұйырмасын, — деді Итен.

— Енді қалай! Пасха. Қайтыс болған жандарды еске алатын күн, Тәуелсіздік күні, Еңбек күні... жалпы кез келген үлкен мереке алдында... Егер мен банк тонауға ұйғарған болсам, оны сөзсіз үлкен мереке алдындағы қарбалас күнге орайластырған болар едім. Ақша әзір тұр, аларман келгенше зарығып күтіп жатыр.

— Джой, сіз істегелі бері сірә де тонаған кезі болды ма?

— Жоқ. Әйтсе де менің бір танысым екі мәрте тонауға ұшырады.

— Сонда ол не айтты?

— Зәресі ұшқанын айтты. Әмірінің бәрін бұлжытпай орындапты. Міне керегінді ал, — деп еденге жатыпты. Ақша менен әлдеқайда мығым қамсыздандырылған, — дейді ол.

— Дүкенді жапқан кезде сэндвичті өзім апарып берермін. Бүйірдегі есікті қағармын. Сізге не қосып әзірлеп қояйын?

— Әбігер болмаңыз, Хоули мырза! Бұрыштан бұрышқа жүгіріп өту маған түкке тұрмайды. Біреуін шошқаның сүретімен, екіншісін сырмен, қара нан, салат пен майлы қай-

мақпен (майонез). Тағы да бір шөлмек сүт пен кока-кола, ал оның соңынан.

– Жақсы шұжық бар, менің қожам италияндық қой.

– Жоқ, рахмет. Айтқандайын, жергілікті мафия өкілі, оның халі қалай?

– Меніңше жаман емес.

– Жарайды, несі бар, сол макароншыларды ұнатпаған күннің өзінде де ондай адамдар алдында бәрібір бас июге болады. Қол арбасын сүйретіп жүріп көкөніс сатқан адам, бірте-бірте құлашын жазып, өрісін кеңейтіп, міне, енді керегінің бөріне ие болып отыр. Иә, басы істейді оның. Қандай байлық жинағанын оның кім біледі! Алайда мен мұның бәрін бекер айтып жатырмын. Банк қызметкеріне аузына келгенін айта беруіне болмайды.

– Ал сіз ештеңе тапқан жоқсыз ба?

Олар Шегіршінді көше Бас көшеге тірелетін бұрышқа келіп жетті. Вулворттың жаңа дүкені салынатын жерді босату үшін қиратылып жатқан ескі қонақ үйінің ақала-қызылала үйіндісіне қарап, екеуі уәделескендей кілт тұра қалды. Сары түске боялған бульдозер мен басына домалақ шокпар байланған мойны сорайған ұзын көтергіш кран, бейне таң сөрінің тылсым тыныштығында тынысын ішіне тартып тығыла қалған жыртқыштай үнсіз қаңқиып тұр.

– Қашанда мені қызықтырар көрініс, – деді Джой, – Шамасы бір сәт көңілің марқайып қалатын шығар: мына құрыш гүрзімен құлаштап бір соққанда, байқайсың ба, бір қабырға тұтас бірден гүрс ете қалатын болар.

– Мен Францияда мұндайды талай-талай көргенмін, – деді Итен.

– Иә! Жағада тұрған ескерткіште сіздің де есіміңіз бар ғой.

– Ал сіздің әлгі танысыңызға соқтыққандарды ұстап па? – Ол танысы Джойдың өзі екенін Итен сезетін. Оның орнында болса әркім-ақ мұны сезген болар еді.

– Әрине! Қақпанға түскен тышқандай қолға түсті. Тонаушылар, құдайға шүкір, қулықтан құр қалған халық қой! Ал егер Джой-бой банкті тонау жөнінде нұсқау жазған болса, полиция оларды ешқашан ұстай алмаған болар еді.

Итен күліп қойды.

— Ал мұның бәрін сіз қайдан білесіз?

— Түпнұсқадан, Итен мырза. Газет оқимын, бар болғаны сол. Оның бер жағында менің бір жақсы танысым тыңшы полициясында істейді. Қаласаңыз сізге осы тақырыпқа кұны екі долларлық лекция оқып беруіме де болады?

— Жарайды, жетпіс бес центке! Менің дүкенді ашатын уақытым болды.

— Арулар мен мырзалар, — деді Джой. — Сіздер мен біздер бүгін кірісеміз... Жоқ, тұра тұр. Банкке шабуыл жасаған соң неге қолға түседі? Бірінші бап: рецидивистер, бұрын сотты болғандар. Екінші бап: жемтік үшін таласқандар және іштерінен әлде біреу жеткізгендер. Үшінші бап: әйелдер, әйелсіз күн жоқ, осыдан келіп, енді төртінші бап шығады: ақшаны басы-көзі жоқ шаша бастайды. Міне, сондайлардың ізін бақсаңыз, қалғанын қалпақпен соғып аласыз.

— Профессор мырза, сонда сіздің әдісіңіздің мәні неде?

— Бұл өзі барып тұрған мейлінше қарапайым әдіс. Бәрі керісінше. Егер бұрын да әлде неден әйгілі болсаңыз, әйтпесе әлде неден қылмысты іске тартылған болсаңыз, онда ешқашан банкке шабуыл жасамаңыз. Ешқандай сыбайлас алмаңыз — бәрін тек өзіңіз ғана жасаңыз және ешкімге, тірі жанға тіс жарушы болмаңыз. Арулар жайлы ойлауды ұмытыңыз. Ол ақшаға әсте тиюші болмаңыз. Оны көз көрмейтін, қол жетпейтін жерге жытырыңыз және де бір-ер жылға емес. Кейін ондай ақшаның қалай түскені жайлы көңілге қонымды, құлаққа нанымды уәж тапқанда барып қана жалғанның жарығына там-түмдап алып шығарыңыз, әйтпесе құнды қағазға айналдырып алыңыз. Былайша беталды жұмсауға болмайды.

— Ал кенет тонаушыны танып қойса ше?

— Егер ол бетін бүркеп алып, тіс жарып, тіл қатпаса, оны қалай таниды? Куәгердің жауабын сірә де оқығаныңыз бар ма? Олар аузына келгенін шата береді. Полициядағы менің танысым қайсы бір қылмыскерді анықтау үшін өзін өзгелердің ортасына қойып зәбірленгендерден сұраған кезде кейде солардың соған нұсқайтынын айтатын. Қылмыскер нақ осы деп өзеуреп, олар басын бәске тігуге дейін барады екен. Қаласаңыз, сіздің жетпіс бес центіңізге міне менің айтарым.

Итен қолын қалтасына салды.

— Мен қарызбын.

— Сэндвичпен өтерсіз, — деді Морфи.

Бас көшенің қиылысында көлденең тұйық көшеге түсу үшін олар енді арғы бетке өтуге тиіс болды. Джой тұйық көшенің оң жағында орналасқан Бірінші ұлттық банк үйінің қапталындағы есіктен кірді де, ал Итен сол таркөшедегі, бірақ оның сол жақ қапталындағы Маруллоның “Бакалея, Гастрономия, консервілер мен жемістер” дүкенінің есігін ашты. — Шошқаның сүр еті мен сыр салынған ба? — деп дауыстады ол.

— Қара нанмен... Салат пен майонезді де ұмытпаңыз!

Дүкеннің арт жағындағы қуыс-қоймаға қуықтай тұйық көшеден түскен онсызда болмашы әлсіз жарық шаң басқан темір торлы терезеден бұлдырап әрең-әрең көрінеді. Қалбырға салынған жемістер, көкөністер, балық, жұмсақ ірімшік пен шұжықтар толтырылған қатырма қағаз қораптар мен ағаш жәшіктер төбеге дейін тірелген текшелерде лықып тұрған алагеуім аядай бөлме ішінде Итен аңырып сәл аялдады. Ол ашыған ұнның, үрме бұршақ пен бұршақтың қоңырсыған, қансыған, қораптардың кеңсеге тән иісінің, корнфлекс салынған қораптар, шұжық пен сырдың, көргенде дәмі ауызға келетін ысталған шошқаның қоң еті мен сүбесінің қолқанды қабар хош иісінің, бүйірдегі есік жақта тұрған күмістей жалтыраған күл-қоқыс салынған ыдыстағы шіріген капуста жапырағы, салат пен қызылша қалдықтарының мұнкіген сасығының ішінен тышқанның күлімсіген иісін алғаусыз айырғысы келгендей мұрнын шүйіріп қойды. Тышқанның әдеттегі сасық иісін сезбеген соң, дүкеннің бүйірдегі есігін қайта ашып, қақпағы қатты жабылған қоқыс салынған ыдысты тұйық көшеге шығарды. Сол сәтті аңдып отырған сүр мысық қоймаға жып беріп кіріп кетпекші болып еді, бірақ сәті түспеді, ол мысықты қуып жіберді.

— Жок, қылжақты қой, — делінді оған, — мысықтың асы — егеуқұйрық пен тышқан, ал бұл маубасқа шұжық беру керек. Жоғал! Саған жоғал дедім ғой! Жағажолда отырып аяғыны” жұмсақ алақанын жалап-жалап алған ол “жоғалдың екінші мәрте естіген соң дереу көшенің арғы бетіне

өтті де сабаудай құйрығын шошайтқан бойы банктің туу сыртындағы тақтай қораға зып етіп секіріп кетті. — Ә, бәлем, сиқырлы сөз екенін біледі, — деді Итен даусын көтеріп. Ол қоймаға қайтып оралды да есікті мықтап қойды.

Дүкеннің есігіне дейін шаң басқан қоймамен екі-үш қадам аттады, кенет аядай дәретхананың тұсынан сызаттап аққан судың сылдыры естілді. Ол үшқат есікті ашты да суды ағызып жіберді. Содан соң терезесіне тор тұтылған абажадай ішкі есікті итерді де кебісінің тұмсығымен астына ағаш сынаны нығарлап тықты.

Көрмеге зат қойған үлкен екі әйнекке тұтылған жапқыштан дүкеннің ішіне жасыл ренді сәуле түседі. Мұнда да сол баяғы қаңылтыр қалбыры мен шыны ыдысының түсі солғын тартқан консервілер текшелерде үйдің төбесіне дейін сіресіп, қатар-қатар тізіліп тұр. Асқазан үшін ғажап кітапхана дерсің. Оң жақта — сауда орны, касса аппараты, пакеттер, келептелген кендір жіп және де тат баспайтын темір мен эмалдан жасалған витриналы тоңазытқыш. Өзіне-өзі жаймен бірденелерді күбірлеп тұрған компрессор, Итен өшіргіш тетікті шырт еткізіп еді, неон түтіктерінің көңіл ашар көгілдір сәулесі туралған сүр етті, сырды, шұжықты, жаншылған етті, бифштекстер пен балықты жайнатып жіберді. Шарт соборындағы (шіркеуіндегі) сияқты шашырай құйылған кафедральдық сәуледен, шағылысқан кафедральдық сәуледен дүкен іші құлпырып кеткендей болды. Итен алдындағы қалбырға салған томаттан тізілген органның түтіктеріне, қышалы, зейтунды кеспектер капелласына, сардина толған жүздеген қораптардың сопақша табыттарына таңдана-тамсана көз тастады.

Ол сәл мұрнының астынан міңгірлеп:

— Одинокум и одинорум, — как с амвона. — Один одиносик во славу одинутрии домине... ами-инь! — деп баяу әндетті. Сол сәтте әйелінің түсініктемесін өңінде естігендей болды: “Қылжақтауынды қойсаңшы, оның бер жағында басқаларға мұның балағаттау болып естілуі әбден ықтимал. Адамдардың ақ сезімін бұлайша қорлауға болмайды ғой”.

Азық-түлік дүкенінің — Маруллоның азық-түлік дүкенінің сатушысы — сүйген жары, екі бірдей сүйікті бала-

қайы бар адам. Онын онаша қатар күні бар ма? Қашан және қайда онаша қала алады? Күндіз — тұтынушылар, кешке — әйелі мен балалары, түнде — жары, күндіз — сатып алушылар, кешке — әйелі мен балалары.

— Тек моншала ғана, — деді Итен даусын шығарып, — Және шүмекті ашқанға дейін, тап қазір. — О, қуантып бойды, толқытқан ойды, қалжынның қикар бір сәті — ғажап бір, ғажап жыр сәті... — Қазір, бәлкім, мен де біреуге тіл тигізем бе, асылым менің? — деп сұрады ол жұбайынан, — Бұл арада жан жоқ — адамдар да, олардың абзал сезімі де жоқ. Ешкім, мен мына қарғыс атқан есікті ашқанға дейін менен басқа және менің жападан жалғыз соқа басымнан бөтен мұнда ешкім де жоқ.

Кассаның оң жағында тауар қойып сататын текшенің астындағы жәшіктен ол таза атжапқыш алды да, оны жайып бауын тарқатып, сипап қыртысын жазды, сөйтті де оны беліне орады, сосын қайта арқасынан айналырып апарып ұшын қос қолымен сипалап отырып ілгектеп байлады.

Атжапқыш тіпті тобығына дейін шұбалып түсіп тұрған ұзын екен. Итен оң қолын көкке созып алаканын жайып тұрып былай деп үн қатты:

— Уа, қалбырға салынған алмұрттар, бүктырылған, тұздалған тағамдар, мына сендер, менің айтқан сөзімді ұғарсыңдар ма? — “Таң атқан кезде халықтың ақсақалдары алғашқы пірадарлар мен ғұламатар оны ертіп әкеліп өздерінің синедрионына (діни кеңес, сот) кіргізді...” Таң атқан кезде. Итен туғандар ертемен іске кірісті! Қас қағым кешірім жасамалы. Сосын қалай еді? “Күндізгі сағат алтының шамасы болатын...” Біздіңше, бұл талтүс шығар. “Сағат тоғызға дейін бүкіл жер бетін қараңғы түнек басты. Күн тұтылды”. Мұның бәрін қалай мен жатымда сақтадым? Қайырымы мол құдайым-ау! Өлім құшағында оның ұзақ жатуына, ажал азабымен ұзақ арпатысуына тұра келді! Ол қолын түсіріп, бейнебір солардан жауап күткендей текшеде тізіліп тұрған тауарларға жасық жанарымен телмендей қарады, — Қазір сен маған ештеңе демейсің. Мэри, күлшөтейімі менің. Бәлкім, сен иерусалим қыздарынан боларсың? “Маған егіліп жыламаңдар, — деді ол, — бірақ та өздерінді ойлап, өз балаларың-

ды ойлап жыландар... Өйткені, егер көгеріп келе жатқан ағашка бұлай істегенде, қураған ағаштың күні не болмақ? Әлі күнге дейін мұны бейжай тындай алмаймын. Мұның менің ішкі жан-дүниемнің терең түкпіріне ұялап қалатынын, Дебора апайым сезген де, ойлаған да емес. Әйтсе де сағат алты әлі болған жоқ... Жоқ, әлі ерте, ерте...

Сойлей жүріп көрмеге тауар қойылған үлкен екі әйнектің (витрина) жасыл пердесін түрді:

— Кел, кір жаңа күн! — Сосын есіктің кілтін бұрады, — Тәңірдің жарық дүниесі хош келдіңіз! — Торланған қос жақтаулы қалқасы айқара ашылды, олардың қайта жабылып қалмауы үшін арнаулы ілгешегі бар. Қарсы алдында — асфальтты аялап қыздыра бастаған ертеңгі ерке күн, күн болғандықтан да ол осылай жасауға міндетті болатын, өйткені сәуірде ол Бас көшенің ашық Шығанаққа барып құлайтын тұсынан көтерілетін.

Итен дәретханаға барып, жағажолды сыпыру үшін сыпырғы алып шықты.

Күн — күнде айтылып жүрген кәдімгі күн — бұлжымай ертеден кешке дейін әсте тұрмайды. Оны көктің күмбезіне өрлеп, кешке еніске құйылатын алаулаған арайлы сәулесі ғана айшықтап қоймайды, — оның бойындағының бәрі — оның бүкіл бітім-құрылысы, түрі-түсі, тәні мен мәні де өзгереді. Оны жыл мерзімінің барлық кезеңдеріне тән мыңдаған факторы: тамыздың аптабы, қыстың аязы, тынған тыныштық, ұлыған жел — бәрі тітіркендіреді, ол шөптің, жапырақтың, бүршіктің хош иісіне әйтпесе қолқа қабар ашы зардабына, күздің суығына, жалаң бұтақтың қарадағына — бәріне тәуелді. Күннің құбылуына орай, оның аясындағының бәрі — коңыз да, құс та, ит пен мысық та, көбелек пен адам да өзгереді.

Итен Аллен Хоуди өзінің ішкі жан дүниесіне үңілген тыныш та бұлыңғыр күн де аяқталды. Бейне бір метроном (қысқа мерзімді өлшейтін аспап) асықпай жағажол сыпырып жатқан адамның консерві қалбырларына өсиет айтушыға да, “жалғыздың жалғыздығына да”, сірә бар ғой — снықсыз сүмелек сайқымазаққа да мегзейтін түгі қалмаған сыңайты. Сыпырғысын сермеген сайын ол темекі тұқылда-

рын, сағыз оралған қағаздарды, төгілген ағаш бүршіктерінің қауызын, ең әрісі шаң-тозаңға дейін сыпырып, күмістей жалтыраған жүк машинасының қоқыс тасушылары жинап әкететін арық жиегіне қарай жал-жал ғып үйіріп жинап жатты.

Бейкер мырза өз үйінен шығып, Талшынды көшедегі Бірінші ұлттық банктің қызыл кірпіштен салынған базиликасына (гректердің ескідегі сот мекемесіне арнап салған үй үлгісі) аспай-саспай ақырын аяндап кетіп бара жатты. Оның басқан қадамы ұзынды-қысқалы, әрқилы болатын. Әйтсе де әлдебіреулердің оны ескі ырым-жырымға сеніп, анасының көлеңкесін басудан жасқанады деп жаңсақ ойлауы да екіталай еді.

— Қайырлы таң, Бейкер мырза, — деді де, Итен банк директорының мұқият үтектелген қоңыр шалбарына шаң тимеу үшін сыпырғыш сермеуден бөгелді.

— Қайырлы таң, Итен. Тамаша таңмен!

— Иә, шынында солай! — деді Итен, — Көктем келді, Бейкер мырза; көртышқан қу білген екен!

— Иә, қу, қу! — Бейкер мырза үндемей қалды, — Менің сізбен, Итен, көптен бері сөйлескім келіп жүр еді. Сіздің жұбайыңыз ағасының аманаты бойынша... ә, ә... бес мыңнан артық алды білем.

— Салығынан тыс алты мың бес жүз, — деді Итен.

— Олар банкте бекерден бекер жатыр ғой. Бірденеге жарату керек болар. Соны бір сөйлесейікші. Сіздің ақшаңыз сіздің өзіңізге қызмет етуге тиіс қой!

— Алты жарым мың онша көп табыс әкеле қоймас. Шамалы ақша, әлдеқалай қысыл-таяң жағдайға керек болар.

— Мен өлі капиталды қоштамаймын, Итен.

— Дұрыс! Әйтсе де... күте білген де биік мұратқа өзген олқы қызмет етпейді ғой.

Банкирдің үнінен ызғарлы леп сезілгендей болды.

— Түсінбеймін, — сөз саптауына қарағанда ол бәрін керемет түсініп тұр, алайда ондай қисынды орынсыз айтылған оғаш пікір санайды, ал оның қатқыл үніндегі зілді сарын Итенге шаншудай тиді, намысына қадалған шаншу жарық дүниеге жалған сөз әкелді.

Сыпырғы жағажолда білінер-білінбес етіп жарты шеңбер сызды.

— Мәселе былай ғой, мырза, ол ақша Мәриге уақытша пайдалануға берілген. Егер мен ойламаған жерден әлдеқалай қолайсыз жағдайға тап бола қалғандай болсам, сондай кезде жұмсауға арналған.

— Олай болса онда сізге одан белгілі бір соманы алып, өзіңіздің өміріңізді сақтандыруыңыз керек.

— Бірақ ол ақша оған уақытша пайдалануға берілген ғой, мырза. Ол — Мәридің ағасының меншік мүлкі. Оның әлі шешесі де тірі. Ол әлі талай жылдар өмір сүруі де ғажап емес.

— Әрине, мен оны түсінемін. Қарттар көбіне-көп масыл болады.

— Ақшасын жамбасына басып жататындар да жиі ұшырасады. — Осы бір ағат сөзді айтқан Итен Бейкер мырзаның жүзіне қарап еді, банкирдің жағасынан жоғары қарай қызара бастағанын көзі шалды. — Өзіңіз де білесіз ғой, мырза: Мәридің бұл ақшасын бірдеңеге саламын деп, артынан бүкіл мүлік-меншігінен айырылған менің өзімдей бәлкі, доғал ойлап ақкөздік жасап, барынан айырылып, сақал сипап қалған әкемдей оның да кейін сазға отырып қалмауы да екіталай ғой.

— Бәрі өтеді, бәрі өзгереді, Итен. Бәрі өзгереді. Сіздің өнтек аузыңыз күйгенін білемін. Әйтсе де қазір заман басқа, жағдай өзге.

— Менің сол кезде де мүмкіндігім мол болатын, Бейкер мырза ақылға қонымдыдан әлдеқайда артық еді. Менің дүкенді соғыстан кейін іле-шала алғанымды ұмытпаңыз. Соны жабдықтайтын тауарларды сатып алу үшін атшаптырым аумақты алып жатқан қора-жайымды, үй-мүлкімді саттым. Бұл біздің кәсіпкерлігіміздің ақыр-соңы еді.

— Білемін, Итен. Әйтсе де сіз ақшаңызды менің банкімде сақтайсыз ғой. Дәрігер сіздің тамырыңыздың соғуын бақыласа, ал мен сіздің ағымдағы есеп-шотыңызды қадағалаймын.

— Әлбетте, сіз білмегенде ше! Менің тұлдыры жоқ, әсілі ақ сирақ болып қалуым үшін екі жылға жетер-жетпес уақыттың өзі жетіп артылды. Қарыз-қауғамнан құтылу үшін үйімнен басқаның бәрін саттым.